

ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ ÎN TIMPUL DOMINAȚIEI OTOMANE

Elena ARAMĂ,
doctor habilitat, profesor universitar (USM)
Ion JECEV,
doctor în drept (USM)

Imperiul Otoman nu s-a implicat direct și nu a operat schimbări în organizarea instituțională a Principatelor Române, dar indirect, prin intermediul obligațiilor economice și politice impuse țării, cu concursul domnitorului care era numit de către Poartă, modificări totuși s-au produs.

Cuvinte-cheie: Principatele Române; dominație otomană; domnitor; judecător; marii dregători; infrațiuni; judecătoria duhovnicească; dreptul de a judeca, justiție.

* * *

Ottoman Empire was not directly involved and did not operate changes in the institutional organization of the Romanian Principalities, but indirectly, through economic and political liabilities imposed on the country, with the ruler who was appointed by the Porte, however, changes have occurred.

Keywords: Romanian Principalities; Ottoman dominion; ruler; judge; high chancellor; crimes; spiritual court; right to judge; justice.

Imperiul Otoman nu s-a implicat direct și nu a operat schimbări în organizarea instituțională a Principatelor Române, dar indirect, prin intermediul obligațiilor economice și politice impuse țării, cu concursul domnitorului care era numit de către Poartă, modificări totuși s-au produs.

Domnitorul rămânea a fi judecător suprem în țară, el judeca, de obicei, împreună cu sfatul, numit deja cu termenul turc „divan”. În mod constant, ca și în perioada precedentă, domnitorul menționa că judecă potrivit cu dreptatea și legea țării ori potrivit cu dreptatea și obiceiul țării [5, p.148, 179-180, 534]. Teza că domnitorul deține întreaga putere judiciară în țară se confirmă și prin faptul că hotărârile sale nu erau supuse vreunei căi de atac din partea sultanului sau dregătorilor otomani, românii nu se plâneau la Poartă contra hotărârilor judecătorești ale domnului și acestea nici nu aveau nevoie de a fi aprobate de autoritățile otomane pentru a deveni executorii.

Până la venirea în țară a domnitorului numit de sultan, la tronul țării se afla unul sau mai mulți caimacami, un fel de loțiitori provizorii ai domnului, în timpul când acesta nu era în țară. Caimacamii exercitau, în general, toate atribuțiile domnești, inclusiv cele judiciare. Caimacamii ordonau efectuarea unor cercetări în vederea soluționării litigiului, ordonau subalternilor să judece pricina sau ei înșiși luau decizii pe baza unor probe sumare, într-o procedură mai apropiată de cea grațioasă, cu rezerva unor dezbateri contencioase ulterioare în fața domnitorului, dacă partea adversă hotăra s-o ceară [9, p.170].

Marii dregători judecau pe subalternii lor, de exemplu, marele spătar – pe spătărei, hatmanul – pe călărași, marele agă – pe dorobani, marele vistiernic pe vistiernicei, marele paharnic – pricini ale subalternilor săi – păhărniceii etc. De asemenea, marii dregători continuau să îndeplinească porunci domnești

de cercetare a unor împrejurări pentru a soluționa un litigiu sau chiar a soluționa ei înșiși litigiul, dar sub rezerva deciziei definitive domnești și a obținerii actului domnesc.

Astfel, în 10 august 1617, marele logofăt elibera un act prin care constată vânzarea unei moșii prin liberul consimțământ al părților, acest act servind cumpărătorului de „încredințare până când își va întări și cu dires domnesc”. Mărturiile marilor dregători erau date și în caz de încheiere în fața lor a unor tranzacții funciare, aceste mărturii serveau pentru a obține un act domnesc de proprietate [8, p.257].

Dregătoria de mare serdar a fost creată în timpul domniei lui Vasile Lupu. Serdarul avea sub comanda sa călărașii din ținuturile Orhei, Soroca și Lăpușna, având sarcina de a apăra țara de tătarii din Bugeac. Marele serdar, ca orice dregător mare, avea dreptul să judece, dar în mod special judeca când avea poruncă domnească. La începutul sec. XVIII a izbucnit un conflict de interese între serdar și pârcălabii de Orhei, Soroca și Lăpușna, tocmai în legătură cu faptul că ei toți aveau competență de a judeca. Domnitorul a soluționat acest conflict, delimitând competențele, pe cea a serdarului limitând-o la tâlharii de cai tătărești sau turcești, judecata celor vinovați de „risipirea satelor” și cu totul excepțional, doar 3 zile pe an, să judece pricinile târgoveților din Orhei, Soroca și Lăpușna [6, p.143].

Marele vornic al Țării de Sus (cu reședința la Dorohoi) și marele vornic al Țării de Jos (cu reședința la Bârlad), atestați documentar din secolul al XVI-lea, aveau aceeași competență, inclusiv de a examina și cauze penale. Deoarece marii vornici se aflau aproape permanent la curtea domnească, participând la ședințele Divanului, la reședințele lor din teritoriul rămăneau loțiitorii acestora care dirijau lucrul Cancelariei marilor vornici.

Marele paharnic administra viile domnești din Cotnari și Hârlău, de aceea s-a creat obiceiul de a soluționa toate litigiile în legătură cu viile. În această activitate el se sprijinea pe ajutorul acordat de pârcălab, șoltuz și pârgari. Un document din 30 septembrie 1612 atestă că într-o pricină privind o vie din Cotnari, marele paharnic a judecat cu pârcălabul din Cotnari, cu șoltuzul și cu 12 pârgari de acolo [8, p.101].

Marele armaș cu subalternii săi erau însărcinați cu prinderea, arestarea și aducerea în fața Divanului a infractorilor, ei torturau pe cei bănuți, dându-le „strânsoare” să mărturisească fapta și să arate complicități. Tot el era acel ce supraveghea aducerea la îndeplinire a sentințelor de condamnare.

Prin impunerea unor obligații economice excesive de către imperiu, instaurarea dominației otomane a dus la înrăutățirea continuă a vieții marii majorități a populației și la creșterea excesivă a numărului de dări și prestații în folosul statului. La finele secolului al XVI-lea, țărani au pierdut dreptul de strămutare, devenind personal dependenți, termenul pentru țărani șerbi era cel de „vecin”. Această situație a generat o intensificare a criminalității, în special, a celei violente – tâlhării, omoruri ale boierilor. În aceste condiții, domnitorii au început să ducă o politică penală mai dură, modificând regulile vechi. Din 1588 până în 1628 au fost emise, de diferiți domnitori, un șir de acte, prin care se schimbau unele norme de drept penal și procesual în sensul înăsprii lor, astfel încât se poate considera că a fost realizată o reformă, numită de P.V. Sovetov, cercetătorul care a semnalat existența ei, „reforma judiciară de 40 de ani” [10, p.140-142].

În cadrul acestei reforme, domnitorii au restricționat imunitățile judiciare ale mănăstirilor ce beneficiau de ele până atunci. În primul rând, au fost excluse din competența lor examinarea infracțiunilor grave (jaf, tâlhărie, omor), infractorii ce le săvârșeau erau numiți răufăcători, „zlotvoți”. Așa de exemplu, la 1626 mănăstirii Galata i se permite să ia amenzile judiciare în folosul mănăstirii, dar nu avea dreptul să judece, acest drept fiind de competența dregătorilor domnești, iar „dacă se va afla om rău, răufăcător în acel sat, să aibă a-l prinde vătămănușul cu oameni din sat și să-l dea unde va fi legea” [4, p.78]. Aceeași formulă s-a utilizat și pentru alte mănăstiri (Pângărați, Aron), pentru episcopia Hușilor.

Elementul de noutate rezidă în faptul că pentru aceste infracțiuni pedeapsa cu moartea nu putea fi comutată în amendă, de aceea din teama de nerespectare a acestei reguli de către mănăstiri, cărora le era convenabilă comutarea pedepsei cu moartea în amendă judiciară, pe care o însușeau, domnitorii au limitat competența materială a mănăstirilor beneficiare de imunitate judiciară până la reformă. Câteva acte din acea perioadă arată că autoritățile trebuiau

să judece răufăcătorii, chiar dacă mănăstirile aveau dreptul de a judeca și a lua amenzi judiciare, dar nu și pe răufăcătorii vinovați de omucideri, jafuri [3, p.59,78, 87-89, 102].

Accentul de intimidare era evidențiat de domnitor și în cazuri mai puțin grave. Astfel, într-un act din 1623, domnul autoriza pe călugării posesori ai unei moșii ca, în caz că vor fi tulburați în posesie, să le aplice infractorilor câte 300 de toiage, iar „de nu veți face așa cum iaste învățătura domniei mele, vom trimite de vă vor face vouă acea certare” [2, p.144].

Ca și în perioada precedentă atribuții judecătorești aveau domnitorul împreună cu sfatul domnesc, numit după instaurarea dominației otomane cu termenul turc „divan”, însă domnitorul condamnă și de unul singur boierii vinovați de înaltă trădare, care deja era considerată trădarea nu numai a domnitorului, dar și a sultanului, căci domnitorul era numit de sultan și astfel socotit reprezentantul intereselor sale (de obicei, în acte se menționa „acei hieleni s-au ridicat împotriva domniei mele și a steagului cinstitului împărat”).

În afară de mării dregători ca autorități centrale, justiția era exercitată de asemenea și de organe locale – marele agă (în capitală), pârcălabi, vornici de târg cu o participare mai modestă a consiliului orășenesc – șoltuzului și a celor 12 pârgari. În secolul al XVII-lea marele agă judeca în special contravențiile din Iași: tulburarea liniștii publice, prostituție, speculă, punerea în circulație a unor alimente dăunătoare sănătății.

Competența pârcălabilor de a judeca pe locuitorii ținutului s-a lărgit, domnitorul însuși îndreptând părțile să se adreseze pârcălabului, care în cazuri mai dificile era asistat de unii mari dregători. Această situație s-a creat, posibil, în legătură cu înmulțirea numărului de adresări la judecata domnească sau a autorităților centrale. Astfel se observă o încercare timidă și originală de a instituționaliza judecata pârcălabului ca judecată de fond. De obicei, domnitorul ce primise deja o reclamație de la o parte, pe care apoi o trimitea în ținutul de reședință la pârcălab, adresa și un mesaj pârcălabului, în care includea instrucțiuni privitor la normele ce trebuie aplicate în funcție de fapte, circumstanțe și referitor la procedura privind solicitarea sau descoperirea (după caz) a probelor noi, pe care părțile nu le-au prezentat domnitorului.

Intensificarea legăturii dintre domnitor și pârcălabi se manifesta și în faptul că pârcălabul prezenta domnitorului actele și informațiile necesare judecării domnești, „punea soroc”, adică indica termenul de prezentare a părților în Divan. Acest termen trebuia fixat într-un înscris dat la mâna părților [6, p.155]. Pârcălabii aveau și funcția de autentificare a actelor, în special a contractelor care se încheiau în fața lor și pentru care erau eliberate „înscrisuri de mărturie”.

Pârcălabii apelau la slujitorii domnești pentru cercetarea celor bănuiți de infracțiuni cu aplicarea bătăii, aveau la dispoziția lor locuri de detenție, ei se îngrijeau de readucerea vecinilor fugari înapoi în satele din care au fugit, aceștia fiind aduși „în butuci”.

Aproximativ aceleași atribuții aveau și marii vătavi (numiți uneori și căpitani), care erau șefii slujitorilor domnești – curteni și călărași. Ei autentificau acte, judecau pe cei ce li se adresau sau la porunca domnitorului, supravegheau locurile de detenție ale persoanelor suspecte reținute. Explicația acestui fapt poate fi găsită în sporirea volumului de lucru al pârcălabilor, cât și în posibilitățile mai largi ale marilor vătavi de a aplica constrângerea în condițiile creșterii nivelului de criminalitate. Era posibil ca pârcălabul să exercite și funcția de vătav, această concluzie derivă din analiza actelor din 1626: la 12 septembrie 1626 domnitorul trimitea un mesaj lui Oprea, mare vătav al ținutului Hârlău, iar peste 2 săptămâni în răspunsul său acesta semna „Oprea, pârcălab al ținutului Hârlău” [4, p.142;156].

Atribuțiile judiciare ale șoltuzului și ale celor 12 pârgari ce alcătuiau consiliul orășenesc se diminuează, ei judecă, în principal, sub conducerea vornicului (dregătorului) de târg. Însă consiliul orășenesc rămâne a fi păstrătorul pecetii și a registrului („castihul”) orașului. El autentifică contractele, aplica pecetea și le transcria în registrul târgului. De aceea, în caz de litigiu între orășeni care se prezentau la judecata domnească, domnitorul cerea date conforme registrului orășenesc anume de la șoltuz.

În sate vătamanul (reprezentantul sătenilor) și vornicelul (reprezentantul proprietarului satului) aveau atribuții de autentificare a unor contracte încheiate de săteni, eliberau înscrisuri de mărturie, câteodată li se permitea soluționarea litigiilor cu privire la apartenența țaranilor șerbi – vecini. Ei contribuiau la realizarea justiției prin numirea termenului de prezentare a părților la divan, aveau competență să rețină bănuiții, să imobilizeze și să trimită în capitală pentru a fi judecați infractorii reținuți.

De competența judecății duhovnicești (a mitropolitului și episcopilor) rămăneau a fi cauzele tradițional legate de tainele religioase – concubinajele, căsătoriile între rude (în gradele interzise), divorțurile. Certificatele de divorț, așa-numitele „cărți de despărțenie” puteau fi date doar de mitropolit sau de episcopi. Astfel în 1599 o femeie, Drăguța, a primit de la episcopul de Huși carte de despărțire de soțul său Gheorghe, care încerca să o contesteze printr-o carte de dezvinovățire, ce s-a dovedit a fi falsă, căci a fost întocmită de un călugăr Isaia, remunerat de

Gheorghe pentru serviciul făcut cu 3 stupi [7, p.298-299].

Competența *ratione personae* a judecății duhovnicești se extindea asupra slujitorilor cultului religios, cu excepția infracțiunii de omucidere. În 1693 domnitorul Duca cu divanul confirma jurisdicția mitropolitului, episcopilor asupra călugărilor, preoților, diaconilor, dar cu excepția dreptului de a judeca în caz că aceștia se făceau vinovați de omor [1, p.358]. Era indicată doar infracțiunea de omucidere, dar se poate adăuga, că era de la sine înțeles că și infracțiunile de hiclenie (adică contra statului, persoanei domnitorului) intrau, de asemenea, în acea excepție, fiindcă acestea niciodată nu au fost supuse unei alte judecăți decât celei a domnitorului. Probabil, pentru a susține financiar slujitorii cultului religios, în secolul al XVII-lea în competența mitropolitului și episcopilor li s-a acordat dreptul de a judeca pe membrii breslei de ciocli și mișei (meseriași ce prestau unele servicii funerare), iar apoi extinsă și asupra altor bresle de meseriași. Din documente rezultă că au existat cazuri când organele bisericesti chiar îi întemnițau pe cei considerați vinovați și astfel comiteau abuzuri, solicitând sume pentru eliberarea celor închiși, mărindu-și în așa mod veniturile.

Ierarhii aveau dreptul de a autentifica actele juridice (foi de zestre, testamente, zapise de mărturie), pe care de obicei le redactau preoții ca oameni cărturari, de asemenea, pentru un plus de valabilitate întăreau prin blestem acte juridice [9, p.122].

Referințe:

1. *Catalogul documentelor moldovenești*. Vol. IV. București, 1970.
2. *Documenta Romania Historica*. Seria A, Moldova. Vol. III. București: Editura Academiei RSR, 1980.
3. *Documenta Romaniae Historica*. Seria A, Moldova. Vol. XVIII. București: Editura Academiei Române, 2006.
4. *Documenta Romaniae Historica*. Seria A, Moldova. Vol. XIX. București: Editura Academiei RSR, 1969.
5. *Documenta Romaniae Historica*. Seria A, Moldova. Vol. XXI (1632-1633). București: Editura Academiei RSR, 1971.
6. *Documenta Romaniae Historica*. Seria A, Moldova. Vol. XXII. București: Editura Academiei RSR, 1974.
7. *Documente privind istoria României*. Seria A, Moldova, veac. XVI. Vol. IV, 1954.
8. *Documente privind istoria României*. Seria A, Moldova, veac. XVII. Vol. III, 1956.
9. Georgescu Valentin Al., Strihan Petre. *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova*. Vol.2, p.1. București: Ed.Academiei RSR, 1981.